

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN TASAVVUFLA İLGİLİ ESERLERİ

İbrahim EROL*

Eseri

Hâşiyetü nefehâtî'l-kurb ve'l-ittisâl

Eser Suriye'nin Hama vilayetinde doğan fakat daha sonra Mısır'da ilmî hayatına devam eden Seyyid Ahmed el-Hamevî'ye (ö. 1098/1687)¹ ait *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-isbâti'tasarrufi li-evliyâillâhi teâlâ ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikâl* adlı telifin² Trabzonî tarafından yapılan hâşiyesidir. Başta Arap Dili olmakla tefsir, hadis, kelâm vb. ilimlerde eser telifi bakımından oldukça velut bir müellif olan Medenî'nin, kaleme aldığı risalelerindeki tasavvufî motivasyonu dikkat çekmektedir. Yazılarına başlarken kendini fakîr, âciz, miskîn ve şeyh gibi ifadelerle nitelemesi müellifin sûfî karakterini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca Mehmet Tahir onun Kâdirî şeyhi olduğunu belirtmiştir.³

Trabzonî'nin, böyle bir risaleye niçin hâşîye yazma gereği duyduğu, üzerinde durulması gereken bir konudur. Yaşadığı dönemde halk arasında güncelliğini koruyan dinî meselelere yönelik eserler kaleme alması veya tedavüldeki meselelere yönelik daha önce yazılan eserleri şerh etmesi ya da hâşîye yazması onun sosyo-dinî hayatın içinde olduğunu göstermektedir. Kendi döneminde, sigaranın haramlığına dair verilen bir fetvanın tutarlı olmadığına dair bir risale kaleme alarak, hakkında kesin naslar bulunmayan bir konuda haram hükmünün verilmesini eleştirmesi bu görüşü desteklemektedir.⁴ Ayrıca *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl* adlı eseri hem istinsah etmesi hem de ona hâşîye yazması Medenî'nin hem tasavvufa olan ilgisine hem de sosyo-dinî hayatta carî olan ilmî konuları takip ettiğine işaret etmektedir.

Eserde ilk olarak velî/evliyâ ve kerâmet kavramları delillerle izah edilmeye çalışılmıştır. Fakat telifin merkeze aldığı soru, özellikle velilerin kerametlerinin/tasarruflarının vefatlarından sonra da devam edip etmeyeceği hususudur. Buna bağlı olarak, ölümlerinden sonra velilerin kerametinin/tasarrufunun devam edeceğine inanan kimselerin küfre düşüp düşmeyecekleri konusu da risalenin irdelediği bir diğer meseledir. Eserde ele alınan konuların halk arasında tartışıldığı, bu tartışmanın iman-küfür kamplaşmasına yol açtığı ifade edilmiştir. Hatta meselenin dönemin Mısır valisi Abdurrahman Abdi Paşa'nın (1676-1680) düzenlemiş olduğu mutat ilim meclislerinde de müzakere edildiği belirtilmiş, görülen lüzum üzerine bu ve benzeri konulara dair bir izahat yapılmasının gerekliliği müellif tarafından risalenin giriş kısmında

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

¹ Hayatı hakkında fazla malumat bulunmayan müellif doğum yeri olan Hama'ya nispetle Hamevî, hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Mısır'a nispetle de Mısrî olarak anılmıştır. Mısırdaki önemli âlimlerden ders alan Hamevî özellikle Hanefî fıkhında derinleşmiş olduğundan eserlerinde Hanefî nisbesini de kullanmıştır. Kahire'de Süleymaniye ve Hüseyiniye medreselerinde de müderrislik yapan Hamevî'ye ait muhtelif kütüphanelerde sekize yakın eser tespit edilmiştir. Bk. Mustafa Sinanoğlu, "Ahmed b. Muhammed el-Hamevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/456.

² Seyyid Ahmed el-Hamevî, *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-isbâti'tasarrufi li-evliyâillâhi teâlâ ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikâl*, (Kütahya: Vahid Efendi ktp. no. 78), 1b-19b.

³ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156.

⁴ Mehmed Medenî et-Trabzonî, *Risâletü'fi beyânî hükmi'd-duhân* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, no. 1041), 173b-177b.

vurgulanmıştır.⁵ Bu kısımda Medenî, metne Abdurrahman Paşa'ya ait onun üstün idarî kabiliyetlerini, ferasetini, ilme ve ilim ehline verdiği önemi ifade eden açıklamalar eklemiştir.⁶

Eserde velî, kerâmet gibi kavramların analizi yapılırken geniş ölçüde Taftazânî'den istifade edilmiştir. Buna göre velî; imkânı nispetinde Allah Teâlâ ve sıfatları hakkında marifet ve bilgi sahibi olan (ârif-i billâh), ibadet ve itaatte istikamet sahibi, günahlara ve kötülöklere karşı her daim teyakkuzda olan ve dünyevi hırsalara, hazlara ve şehvetlere dalmayan kimsedir. Kerâmet ise peygamberlik/nübüvvet davasıyla ilgili olmamak kaydıyla velîden zuhûr eden harikulade hadiselerdir. Kerâmetin hakikatine ve mahiyetine yönelik gerek sahâbeden gerekse de onlardan sonra gelenlerden mebzul miktarda rivâyet mevcuttur. Ayrıca Kur'ân'da Hz. Meryem'in ve Hz. Süleyman'ın vezirinin kerametlerinden bahsedilmektedir.⁷

Eser, mucize ve kerâmet arasındaki ilişkiyi derin bir tahlile tabi tutarak esas meseleye zemin hazırlamıştır. Sünnî akîdeye göre mantikî açıdan mucizenin imkânı aynı zamanda kerâmetin varlığının bir ispatıdır. Buna göre mucizeler peygamberlik iddiasında bulunan nebinin nübüvvetini ispat maksadıyla insanları aciz bırakma ve onlara meydan okuma gibi karakterlere sahiptir. Bu sebeple peygamberler mucizelerini izhar etmek/ben peygamberim demek mecburiyetindedirler. Velîler ise kerametlerini izhar etmek mecburiyetinde değildirler. Ayrıca bir velinin kerameti o velinin tabii bulunduğu peygambere ait bir mucizedir.⁸ Bu sebeple velî, peygamberin yoluna tam bir biçimde ittiba eden kimsedir. Bazı âlimlere göre de velîlerden zuhûr eden kerâmet tâbi oldukları nebinin doğruluğunu teyit eden mucizelerdir. Müellif, peygamberlerin de ölümlerinden sonra tasarrufları devam ettiğini söylemektedir. Ancak onlar ölümlerinden sonra nübüvvetlerini ispatla mecbur değildirler. Bu sebeple vefatlarından sonra ortaya çıkan harikulade fiilleri mucize kabilinden değil kerâmet olarak anlaşılmalıdır.⁹

Bu bilgilerden sonra risâle velîlerin tasarruflarının da tıpkı nebîler gibi ölümlerinden sonra devam edip etmemesi meselesini ele almış ve bunun mümkün olduğunu, imkân dâhilinde olan her şeyin pratikte de zuhurunun caiz olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Tirmizî'den gelen bir rivayeti esas almak suretiyle istidlâlde bulunulmuştur. Rivayete göre Hz. Peygamberin ashabından biri kabir olduğunu bilmediği bir yerin üzerinde çadırını kurmuş, bir müddet sonra orada Mülk sûresini sonuna kadar okuyan bir insanın olduğunu fark etmişti. Bu sahâbî durumu Hz. Peygambere haber vermiş o da kendisine; *bu sûre engelleyici ve kurtarıcıdır, okuyan kimseyi kabir azabından kurtarır*. Buyurmuştur.¹⁰ Medenî, sahâbînin iddia ettiği şeyin onun uykusunda veya yakaza halinde gerçekleşme ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.¹¹ Aynı zamanda bir hadis âlimi olan Medenî'nin, tartışmalara değinmemiş olsa bile hadisin sıhhati hakkında yapılan yorumlardan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Zira benzer rivayetlerin başka kaynaklarda da yer aldığı yorumunu yapan Medenî bazı âlimlerin bu hadise "ğarîb" dediklerini ifade ederek yine de bu rivayetin konu hakkındaki en güçlü delillerinden biri olduğunu altını çizmiştir.¹²

Konuyu başka delillerle de izah etmeye çalışan müellife göre velinin, ölümünden sonra da kerametinin devam etmeyeceğine yönelik herhangi bir nas yoktur. Dünya hayatı aklen ahiret hayatının karşısında/onun zıddı bir konumdadır. Ahiret hayatı ise insanın ölümüyle başlayan değil onun kabirden yeniden dirilmesiyle başlayan hayatın adıdır. Bu durumda berzah hayatı, yani insanın ölümüyle kabirden

⁵ Hamevî, *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl*, 2b.

⁶ Mehmed Medenî et-Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041), 207a.

⁷ Sa'duddîn Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Degâh Yayınları, 1981), 314-315.

⁸ Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl* (Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041), 207b.

⁹ Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl* (Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041), 207b.

¹⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988), "Fezâilü'l-Kur'ân", 2890.

¹¹ Trabzonî, *Hâşiyetü Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl*, 207b.

¹² Trabzonî, *Hâşiyetü Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl*, 207b.

yeniden dirilmesi arasında geçen süre dünya hayatına ait bir zaman dilimidir. Müellif, İbn Kayyım'ın (ö. 751/1350); *berzah hayatı dünyadandır (berzah hayatında teklif devam edecektir)*.¹³ Dediğini naklederek kerametın zuhur mekânı olarak dünya ve berzah arasında bir fark bulunmadığını veya berzahın dünya hayatının bir parçası olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴

Risale, konuyla yakından alakalı bir kelime olan “tasarruf” kavramına bir açıklık getirmese de onun keramet kavramından daha özel bir mana taşıdığını belirterek¹⁵ tasarrufun, kerametın çeşitlerinden biri olduğunun altını çizmiştir. Bu bölümde Sübkî'nin (ö. 771/1370) tasarrufa dair görüşlerini serdeden müellife göre tasarruf makamı kerametın bir çeşididir. Bu kimseler Allah'ın izni ve kudretiyle yağmur yağdırmaya bile muktedirler.¹⁶ İşte bu tasarruf istidadı Allah Teâlâ tarafından bir nimet, destek ve ikram olarak velîye verilmiştir. Velî bazen ölüyle konuşup onun berzaktaki haline muttali olabilir. Uyku-sunda veya uyanıkken gaybî meseleleri müşâhade edebilir veya vefatından sonra bile insanların rüyasına girip onlarla iletişim kurabilir. İnsanlar için Allah'tan bir şey talep edebilir yahut insanlar velî ile hem hayattayken hem de vefatlarından sonra tevessülde bulunabilirler. Velî ister hayatta isterse de ölmüş olsun kendilerine isnâd edilen kerâmetlerin fâili gerçekte Allah'tır. Bu inanca sahip olan bir Müslüman itikadından dolayı tekfir edilemez.¹⁷ Medenî metnin bu kısmında veliden zuhur eden harikulade hallerin nispeti hususuna dikkatleri çekmiştir. Harikulade hallerin veliden/onun eliyle zuhûr etmesi insanlarda özellikle de avâmın nazarında bu fiillerin velîye nispet edilmesi gibi bir yanlışlığa sebep olduğuna işaret etmiştir. Oysa bu harikulade fiillerin yaratıcısının Allah olduğuna inanan kimse tekfir edilemez.¹⁸

Risâlenin son kısmında ise insanın rûhânî ve cismânî yönleri kerâmet-âlem ilişkisi içerisinde ele alınmıştır. Buna göre; insanın varlığı âlem-i şehâdet diye de bilinen bu dünyada görüntü olarak bir suret ile sınırlı olsa da velîler bu durumdan müstesnadır. Zira onların rûhânî yönleri cismânî yönlerine galiptir. Bu durumda velînin tek bir suret ile sınırlılığını ortadan kalkmış olur. Bu durum aynı zamanda velînin âlem-i ecsâmından melekût âlemine ruhsal ve berzahî miracıdır. Bu noktada risale müellifi “misâl âleminin” önemine vurgu yapmıştır. Misal âlemi bedensel formun sınırlayıcı kalıbından kurtulup özgürleşen, cezbe ve riyazet ile velîlik makamını elde edenlerin manevî vatanlarıdır. Kerametlerin bir kısmı da Misâl âleminde gerçekleşmektedir. Velîler işte bu âlemle irtibatlarından ötürü gayba dair haberleri bilebilirler.¹⁹ Medenî bu bilgilere ek olarak kısaca diğer âlemlerin isimlerini yazmakla iktifa etmiş konuyla ilgili herhangi bir detay vermemiştir.²⁰

Hatime kısmında müellif, velînin bazı gaybî haberlere muttali olmasına getirilen itirazları ele almıştır. Bazı kimseler; *de ki: “Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.”*²¹ Ayetini delil göstererek mutlak surette hiç kimsenin gaybı bilmeyeceğini, bu konuda ayetin umûmîlik bildirdiğini öne sürdüklerini belirtmiştir. Müellife göre bu yargı doğru değildir. Çünkü Arap Dili belâgatında selbin umûmîliği²² küllî değil cüz'î bir olumsuzluğu ifade eder. Âyette ise selb-i umûmî mevcuttur. Yani olumsuzluk bildiren edat umûm bildiren lafızdan önce gelmiştir. Bu durumda Bu durumda

¹³ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikin*, çev. Ali Ataç vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1/178.

¹⁴ Trabzonî, *Hâşiyetü Nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl*, 208a.

¹⁵ Geniş bilgi için bk. Abdülhakim Yüce, “Kozmik Yetki: Tasarruf”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (Haziran 2005), 39, 40.

¹⁶ Sübkî kerametın çeşitlerini yirmi beş madde olarak özetlemiş Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulvi (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabiyye, 1918), 2/338-344.

¹⁷ Sübkî, *Tabakât*, 2/341; Hamevî, *Nefehâti'l-kurb*, (Kütahya: Vahid Efendi ktp. no. 78), 8a.

¹⁸ Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb*, 208b.

¹⁹ Hamevî, *Nefehâti'l-kurb*, (Kütahya: Vahid Efendi ktp. no. 78), 12a-13b. Ayrıca bk. Sübkî, *Tabakât*, 2/342; Büşra Arslan Meçin, *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2020), 128, 148, 220.

²⁰ Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb*, 208b

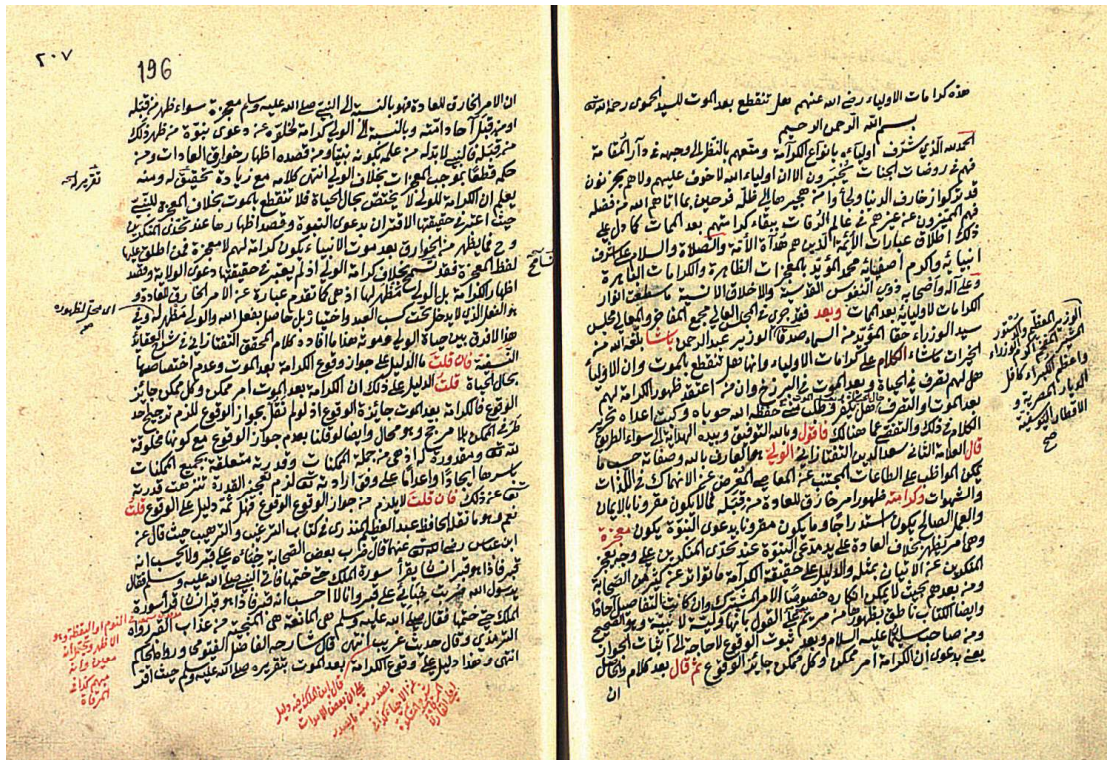
²¹ en-Neml, 27/65.

²² Selb-i umûmî bildiren ifadelerde ilgili fertlerin mecmuundan nefyedilen hüküm, fertlerin bir kısmı için mümkün ve geçerli olabilir. Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, t.s.), 124.

âyet, sadece Allah'ın gaybı bildiği, onun bildireceği veya izin verdiği kimselerinde bazı gaybî bilgileri bilebileceği şeklinde anlaşılmalıdır. Öyleyse bu belağî izahattan sonra velinin gaybat dair bazı meseleleri bilmesi veya bildirmesi itikadında olan kimse tekfir edilemez.²³

Medenî meselenin bu kısmında İmâm-ı Azam'ın Müslümanın tekfirine yönelik fetvasını hatırlatmıştır. Buna göre ehl-i kible²⁴ yani Hz. Peygamberin getirdiği dine gerçekten iman eden kimse günahkâr olsa bile tekfir edilemez.²⁵ Zira ona göre iman kalp ile tasdik dil ile ikrar olduğuna göre küfür bunun zıddıdır. Zarûrât-ı dîniyyeden birini bilerek inkâr etmek küfürdür. Küfür ise zorlama olmaksızın iradî bir şekilde inkâr ve yalanlamadır. Medenî ayrıca İmâm-ı Azam'ın, imanın da küfrün de iradî eylemler olduğu düşüncesinin altını çizmiştir.²⁶

İslam ilimler açısından önemli bir konumda bulunan şerh, hâşiyeye ve talik geleneği bağlamında Medenî'nin *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb* adlı risaleye katkılarını şu şekilde özetleyebiliriz. Eserin tamamına bakıldığında Trabzonî'nin risalenin metnine ve muhtevasına müdahil olmadığı görülmektedir. O, daha çok metinde geçen özel isimlere yönelik açıklamalarda bulunmuş, müellifin istidlâlde bulunduğu hadislerin sıhhatine yönelik kısa izahlar getirmiştir. Müellifin risalede ifade etmeye çalıştığı hususları destekler mahiyette ana metnin yanına kısa eklemelerde bulunmak suretiyle açıklama faaliyetinde bulunan Medenî'nin bu çalışması her ne kadar bazı çalışmalarda ve katalog kayıtlarında “şerh” şeklinde isimlendirilse de onun bu çalışmasının hâşiyeye olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Trabzonî bu eseri hem istinsah etmiş hem de gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar yapmak suretiyle bir anlamda istinsah hâşiyesi diyebileceğimiz bir çalışma ortaya koymuştur.

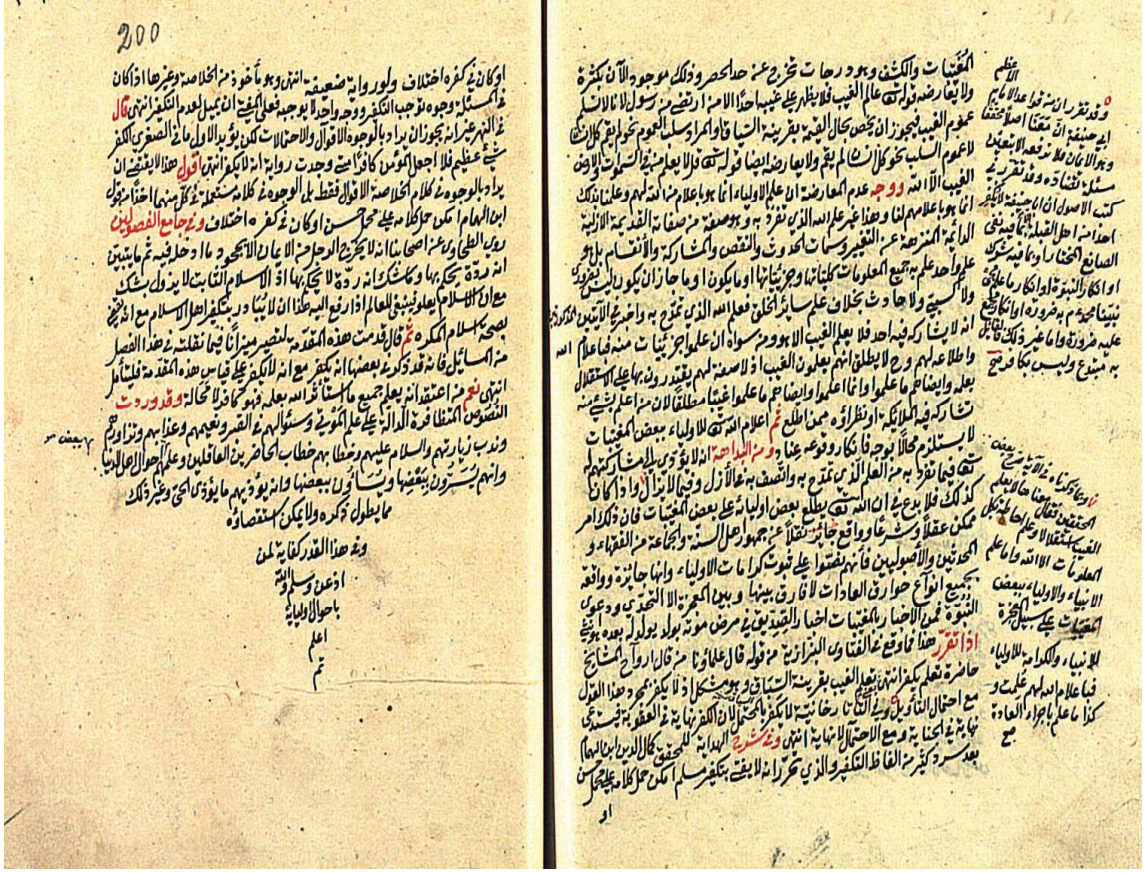
Resim 1: Hâşiyetü Nefehâti'l-kurb ve 'l-ittisâl adlı risalenin ilk ilk iki sayfası

²³ Hamevî, *Nefehâti'l-kurb*, (Kütahya: Vahîd Efendi ktp. no. 78), 15b.

²⁴ Ehl-i kible tanımı, kibleye yönelerek namaz kılmanın farz olduğuna inanılanlar şeklinde anlaşılabilir. Geniş bilgi için bk. Metin Yurdagür, “Ehl-i Kible”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/515.

²⁵ Nüman b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebşât*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 33-34.

²⁶ Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb*, 211a.

Resim 2: Hâşiyetü Nefehâtî'l-kurb ve 'l-ittisâl adlı risâletin son iki sayfası

Kaynakça

Hâşimî, Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, t.s..

Hamevî, Seyyid Ahmed. *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-İsbâtî-tasarrufi li-evliyâillâhi teâlâ ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikâl*. Kütahya: Vahîd Efendi ktp. no. 78. 1b-19b.

Medenî, Mehmed et-Trabzonî. *Risâletü fi beyânî hükmi'd-duhân* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041), 173b-177b.

Bursalı Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 1/156.

Taftâzânî, Sa'duddîn. *Şerhu'l-akâid*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Degâh Yayınları, 1981.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü'l-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrût: Dârul-Fikr, 1988. "Fezâilü'l-Kur'ân", 2890.

İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, çev. Ali Ataç vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1/178.

bk. Abdülhakim Yüce, "Kozmik Yetki: Tasarruf", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (Haziran 2005), 39, 40.

Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulvi (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1918), 2/338-344.

Büşra Arslan Meçin, *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2020), 128, 148, 220.

Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, t.s.), 124.